

Bácskay András

A „gyógyító kezelés” (*bultu*) fogalma a mezopotámiai orvosi szövegekben

BEVEZETÉS Az ékírásos agyagtáblákon fennmaradt mezopotámiai orvosi szövegek az ókori tudományos szöveg-hagyomány egyik legrégebbi és legnagyobb számban fennmaradt szöveghagyományát alkotják. A korpusz zömét az egyes betegségek kezelését tartalmazó ún. terapeutaszövegek jelentik, amelyet a test elváltozásait előjelként értelmező ún. diagnosztikai szövegek, lexikális szövegek (pl. betegséglista), valamint orvosi kommentárszövegek egészítenek ki. Az első szövegek a Kr. e III. évezred végéről származnak, a korpusz zöme azonban az első évezredi Asszír- és Babilónia archívum-
maiból került elő (Attinger 2008: 6–44; Geller 2010: 89–108; magyarul: Bácskay 2003; Fröhlich–Bácskay 2010: 8–12).

Az ékírásos kópiákat tartalmazó szövegkiadások, illetve az egyes szövegek latin betűs tudományos átírását és feldolgozását tartalmazó feldolgozások a XX. század elejétől jelentek meg (Oefe 1902; Küchler 1904; Thompson 1923; Ebeling 1922–23), mára a kutatás már egyes betegségekhez kapcsolódó szövegek komplex vizsgálatára, illetve az egyes kezelések kapcsán szövegpárhuzamok és szövegvariánsok azonosítására és értelmezésére fókuszál. Az értelmezés során két fő kutatási irány figyelhető meg: a kutatás egyik iránya a mezopotámiai betegségek mai megfelelőinek azonosítására törekszik, amelynek során az ókori forrásokat a modern orvosi diagnosztika szempontjai alapján értelmezik (Scurlock–Andersen 2005; Haussperger 2012). A kutatás másik iránya az ókori szövegek konceptuális rendszerének rekonstruálására és az egyes betegségek e rendszeren belül elfoglalt helyének meghatározására törekszik, amelynek során a terapeutaszövegekben meghatározó rendező szerepet játszó orvosi incipitek (kezdősorok) vizsgálatára koncentrálnak (Fincke 2000; Geller 2005). Az előadásban az utóbbi megközelítést követve, néhány forrás példáján keresztül kívánom bemutatni egy mezopotámiai fogalom használatát és lehetséges értelmezését.

A BULTU TERMINUS JELENTÉSE Az akkád *bultu* szó, az 'élni' jelentésű akkád *balātu* ige főnévi származéka. Az ige egyes szám harmadik személyű jelen idejű alakja a diagnosztikai szövegekben a páciens sorsának pozitív kimenetelére, a terapeutaszövegekben pedig a páciens kezelést követő meggyógyulására utal.

Ha valakinek az arca gyulladt és beesett, (az) Adad isten keze, (a páciens) meggyógyul. (Diagnosztikai ómensorozat 9. táblája 28. sor)¹

Ha valakinek a fejét az ašū betegség ragadja meg, fenyőaromát, baluhhu fa gyantáját, kurkanū növényt hevítés tűzön, égesd el, a füstjét az orrán és a száján át (a beteg) lélegeztesse be, majd finom olajat nádcsovécske segítségével fúj bele az orrába és meggyógyul. (BAM 3 iv. kolumna 37–39 sorok)²

A terminus orvosi összefüggéseire világosan utal a lexikális szöveg-hagyomány egyik szövege, amelyben az akkád szó sumer logogramja, valamint a 'betegnek lenni' jelentésű logogram egymást követően szerepel.

til₃-la (= élni, meggyógyulni)

tu₅-ra (= betegnek lenni)

Óbabiloni lexikális lista részlete (OB Nippur Izi 456 c, d)

Az akkád szótárak a *bultu* szó jelentésének értelmezése során négy aljelentést különböztetnek meg: a szó egyrészt az igei alapjelentéshez kapcsolódóan jelent életet, élettartamot, másrészt átvitt értelemben egészséget, illetve gyógyszert és kezelést.³ Az utóbbi két jelentés kapcsán a szótárak orvosi szöveg-helyeket, illetve néhány, gyógyító eljárásokat említő másodlagos forrást (újasszír udvari orvosok levelei, Nippuri szegény ember egyik szöveg-helye) adnak meg. Vizsgáljuk meg először az újasszír tudósok leveleiben szereplő kifeje-

1. A diagnosztikai ómensorozat feldolgozásához l. Labat 1951.

2. A tábla feldolgozásához l. Worthington 2006.

3. CAD (= Chicago Assyrian Dictionary) B 311–312; AHw (= Akkadisches Handwörterbuch) 137.

zések kontextusát. A Kr. e. VIII–VII. századból származó, az asszír király és udvari tudósai közti levelezés elsősorban magát az államot megtestesítő király személyét, illetve családját érintő előjelek értelmezésével, valamint bajelhárító és gyógyító rituálék elvégzésével kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik. A tárgyalt terminus a király egészségével foglalkozó udvari orvosok leveleiben fordul elő.

A fog kezelésével kapcsolatban, amiről a király írt nekem. (Most) kezdek foglalkozni vele, (de) nagyon sok kezelés (van) a foggal (kapcsolatban). (Parpola 1993: No. 320. hátoldal 1–4. sorai)

A fülek kezelésével kapcsolatban minden szükséges (rendelkezésre áll).

Végezze el (a király) ezeket a fülekre (vonatkozó) kezeléseket a mai napon. (Parpola 1993: No. 324. előoldal 8–9. és hátoldal 1–4. sorai)

A *bi'aru*-betegség kezelésével kapcsolatban (Parpola 1993: No. 325. előoldal 6–7 sorai)

[Az epével kapcsolatban] [...], valamennyi kezelés a következőt mondja (Parpola 1993: No. rubrikok (rovatcímek) 326. előoldal 1'–3'. sorai)

Megfigyelhető, hogy a „kezelés” (*bultu*) kifejezés e szövegekben egyaránt utal valamely betegség gyógyítását tartalmazó **eljárásra**, illetve a gyógymódot leíró kezelési **szövegre**. A tárgyalt szöveghelyek nem említik a kezelések módját, így e kontextusban a kifejezés a kezelés módjától (pl. kenőcs, borogatás, ital stb.) függetlenül vonatkozhat bármely terapeuta eljárásra (Ritter 1965: 313–314; Goltz 1974: 25–36).

Az újasszír tudósok leveleiben említett gyógyító eljárásokat a mezopotámiai orvosi szövegek zömét adó terapeuta szövegek őrizték meg. Az átlagos terapeutaszöveg struktúrája a következő főbb elemeket tartalmazza: 1) szimptomaleírás, amely magában foglalja a páciens testi-lelki panaszait, közérzetével és viselkedésével kapcsolatos devianciákat, illetve egyéb, az illető társadalmi helyzetével összefüggő panaszokat; 2) a betegség megnevezése; 3) a felhasznált gyógyhatású anyagok felsorolása, illetve a gyógyszer(ek) elkészítése és alkalmazása; 4) és végül a páciens felépülésére utaló igei kifejezés. Így például:

Ha valakit *rāšānu* bőrbetegség ragadott meg, a feje, az arca (és) az ajkai feldagadtak, a meggyógyításához (vég) *kukru*-növényt, *burāšu*-borókat, *atā'isu* növényt, [...] *kamantu* növényt, pirított zsászt, pirított *kasū*-növényt, pörkölt gabona lisztjét, *nikiptu* növényt. Ezt a kilenc gyógynövényt nyomd

össze, gyúrd össze *kasū*-növény levélével, [borotvöld le] a (páciens) fejét, kenj rá avas vajat, kötözd be és meggyógyul. (BAM 3 i 26–30)⁴

Az egyes kezelések azonban nem minden esetben tartalmazzák az említett struktúra valamennyi elemét, így például egyes szövegekben nem szerepel a szimptomák felsorolása vagy a páciens felépülésére utaló szöveg. Megfigyelhető továbbá, hogy a farmakológiai jellegű kezeléseket ráolvasások, amulettek és egyéb mágikus praktikák (pl. helyettesítő figurák alkalmazása) egészíthetik ki. E mágikus praktikák elsősorban a gyógyszer elkészítéséhez és alkalmazásához kapcsolódhattak.

A mezopotámiai orvosi szövegekben kétféle tudományos rendezőelvet azonosított a kutatás: a testrészek szerinti, valamint incipitek szerinti osztályozást. Az előbbi esetben a tábla a páciens „fejtétől a lábujjáig” (*ištu muḫḫi adi šupri*) haladva foglalja össze diagnosztikai megfigyeléseket, illetve az egyes betegségek megszüntetésére irányuló kezeléseket. Az orvosi incipitek szerinti elrendezés a terapeutaszövegek jellemzője, amelynek során az egyes kezelési szövegeket a hosszabb-rövidebb szimptomaleírás és betegségnelvezést tartalmazó orvosi incipitek alatt strukturálták. Egy tipikus incipit a következőképpen hangzik: „Ha valakinek a szemei betegek” vagy „Ha valakinek a fülei betegek” vagy „Ha valakinek a belső tájéka beteg” vagy „Ha valaki epilepszia betegségben szenved” vagy „Ha valakit láz ragad meg”. Az incipitek egy része részletesebb információt közöl és a beteg testrész, illetve a betegség megnevezésén túl egy vagy többféle szimptomát is felsorol. Egyes incipitek kifejezetten mágikus természetűek, például: „Ha valakit a Tető királya (nevű démon) ragadott meg”⁵ vagy „Ha valakit ártó varázslat súlyt”⁶

Az incipitekhez tartozó kezelési szövegekből a mezopotámiai tudósok az első évezred elején 2–3 táblából álló standard minisorozatokat szerkesztettek. E sorozatok szövege nagyméretű, több kolumnára osztott, a tábla könyvészeti adatait is tartalmazó agyagtáblákon maradt fenn, amelyet a kutatás gyűjteményes tábláknak nevez. E táblákon a kezeléseket általában vonalazással választották el egymástól, illetve az egyazon incipithez tartozó kezelés esetén a szimptomaleírás helyett ismétlődőjelet alkalmaznak. Az egyfajta kézikönyvnek tekinthető gyűjteményes táblák kolofónjaiban szereplő „kezelések (a páciens) fejtétől a lábujjáig” kifejezés utal arra, hogy a mezopotámiai tudósok a kezeléseket, a babilóniai diagnosztikai hagyományt követve strukturálták, azaz a kezelések áttekintése fentről lefelé halad. A többes számban használt „kezelések” (*bultu*) terminus tehát a gyűjteményes táblán található, az adott orvosi incipithez tartozó valamennyi kezelésre utal, a kezelés típusától függetlenül, így például:

4. A szöveg feldolgozásához l. Worthington 2006.

5. BAM 311 obv. 23.

6. A mezopotámiai orvoslás tudományos logikájának értelmezéséhez l. Geller 2011.

Kezelések (*bulṭi*) a (páciens) fejének tetejétől a lábujjáig (BAM 574 iv 56, 4. kol. tábla, a *suālu* sorozat első táblája)

Kezelések (*bulṭi*) a (páciens) fejének tetejétől a lábujjáig (BAM 575 iv 59, 4. kol. tábla, kolofónban a *suālu* sorozat második táblája)

Kezelések (*bulṭi*) a (páciens) fe[jének tetejétől a lábujjáig] (BAM 7, 24 iv 19⁷; 4. kol. tábla, kolofónban, a Ha valakinek [...] (betegség) gyöttri (lit. eszi) című sorozat 5. táblája)⁷

A kifejezést hasonló kontextusban használja az ún. „Ráolvasópap kézikönyve” címet viselő szöveg, amely a ráolvasópapí hivatás tudományos szövegeinek címeit sorolja fel.

¹⁰Kezelések (*bulṭi*): ‘az égből lehulló’, ‘a tető királya’, ‘az isten keze’, ‘az istennő keze’, ‘a halotti szellem keze’,

¹¹a gonosz *Alû*-démon, a *Lilû*-, (és) a *Sag.ḫul.ḫa.za*-démon, az eskü keze, ‘az emberiség keze’ (ellen),

¹²valamint kezelések valamennyi (betegség) ellen. (KAR 44 rev. 10–12, Ráolvasópap kézikönyve)⁸

A kézikönyvjellegű gyűjteményes táblákból a mezopotámiai szakemberek praktikus célokból (pl. oktatás vagy egy-egy konkrét „megrendelés”) egy vagy több kezelést tartalmazó, kisebb méretű táblát készíthettek, amelyet a kutatás kivonatos tábláknak nevez. E táblákon a *bulṭu* terminus általában a kolofónban szerepel. Az alábbiakban bemutatott kivonatos tábla 18 kezelést tartalmaz, a kezelések 8 különböző orvosi incipit alatt szerepelnek. A kolofón szerint valamennyi kezelés ugyanazon panasz a „halánték megragadása” (*sag.ki.dab.ba*) nevű betegség ellen alkalmazott receptet tartalmaz, e terminust általában a migrén megfelelőjének tekintik.⁹

18 kezelés a „halánték megragadása” (betegség) ellen (BAM 11, kolofón)

Bár a tábla egy jelentős része hiányzik, az egyes kezelések szövege egy későbbi gyűjteményes tábla segítségével rekonstruálható. Az alábbi felsorolás a tábla szerkezetét, illetve az egyes kezelések típusát tartalmazza.

1. kezelés (előoldal 1–3); kezelés típusa: farmakológiai, fej borogatása

Ha valakit állandóan a „halánték megragadása” (nevű betegség) gyötör [...]

2. kezelés (előoldal 4–6); kezelés típusa: farmakológiai, [fej borogatása]

Ha ugyanaz (a betegség) [...]

3. kezelés (előoldal 7–8); kezelés típusa: farmakológiai, [fej borogatása]

Ha ugyanaz (a betegség) [...]

4. kezelés (előoldal 9); kezelés típusa: farmakológiai, [fej borogatása]

Ha ugyanaz (a betegség) [...]

5. kezelés (előoldal 10–11); kezelés típusa: farmakológiai, [fej borogatása]

Ha ugyanaz (a betegség) [...]

6. kezelés (előoldal 12–13); kezelés típusa: farmakológiai, [fej borogatása]

Ha ugyanaz (a betegség) [...]

7. kezelés (előoldal 14–15); kezelés típusa: farmakológiai, [borogatás]

Ha ugyanaz (a betegség) [...]

8. kezelés (előoldal 16–17); kezelés típusa: amulett

Ha valakit a „halántékszűrés” (nevű betegség) gyötör [...]

9. kezelés (előoldal 18); kezelés típusa: kitört

Ha ugyanaz (a betegség) [...]

10. kezelés (hátoldal 19–20); kezelés típusa: farmakológiai, [borogatás]

A „halántékszűrés” (nevű betegség) megnyugtatóhoz [...]

11. kezelés (hátoldal 21–22); kezelés típusa: farmakológiai, kitört

Ha valakit a „halotti szellem megragadása” és a „halántékszűrés” (nevű betegségek) állandóan gyötörnek [...]

12. kezelés (hátoldal 23–24); kezelés típusa: farmakológiai, kitört

Ha valakit a „halotti szellem megragadása” és a „halántékszűrés” (nevű betegségek) állandóan gyötörnek [...]

13. kezelés (hátoldal 25–26); kezelés típusa: amulett

Ha ugyanaz (a betegség) [...]

14. kezelés (hátoldal 27); kezelés típusa: amulett

Ha ugyanaz (a betegség) [...]

15. kezelés (hátoldal 28–29); kezelés típusa: farmakológiai, kitört

Ha ugyanaz (a betegség)

16. kezelés (hátoldal 30–31); kezelés típusa: farmakológiai, borogatás

Ha valakit a „halántékszűrés” (nevű betegség) gyötör (lit. van) és (a betegség) felemészti (lit. elfogyaszt) a testét [...]

17. kezelés (hátoldal 32–33); kezelés típusa: farmakológiai, borogatás

Ha valakit a „halántékszűrés” (nevű betegség) gyötör valamint *rimûtu*-betegség súlyt [...]

18. kezelés (hátoldal 34–35); kezelés típusa: farmakológiai, borogatás

Ha valakit a „halántékszűrés” (nevű betegség) gyötör és *šimmatu* (nevű betegség) súlyt [...]

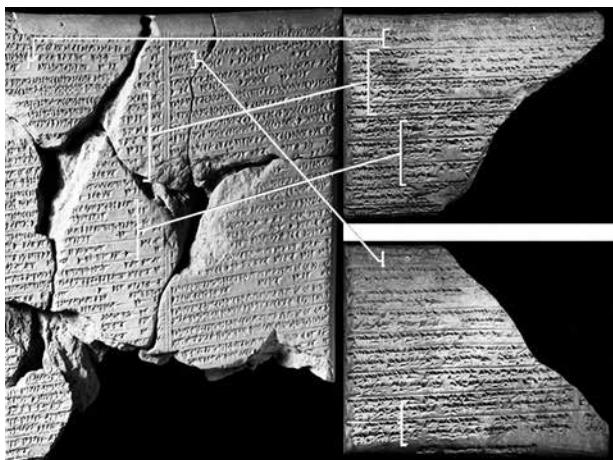
Megfigyelhető, hogy a kezelések zöme farmakológiai jellegű, a különböző növényi alapanyagokból készített gyógykészítményt a páciens leborotvált fején borogatásként

7. A tábla feldolgozásához I. Geller 2005.

8. A szöveg feldolgozásához I. Jean 2006: 62–72.

9. A tábla feldolgozásához I. Attia–Buisson 2003.

alkalmazták. A farmakológiai kezelés helyett három recept amulett alkalmazását írja elő. Ennek során a gyógyhatású anyagokat gyapjúba tekerik, és vélhetően a páciens nyakába akasztják. A kivonatos táblát készítő mezopotámiai szakember számára a farmakológiai jellegű borogatás és a mágikus jellegű amulett egyaránt *bultu*. A kolofón szerint a tábla szövegét egy gyűjteményes tábláról másolta a szakember. A tábla kolofónjában szereplő „halánték megragadása” betegség ellen alkalmazott kezelések legteljesebb felsorolását a fejpanaszok elleni kezeléseket tartalmazó terapeutasorozat 2. táblája foglalja magában. E sorozat szövegében a fentebb tárgyalt kivonatos táblán szereplő 18 kezelésből 10 található meg.¹⁰ Megállapítható, hogy a sorozathoz tartozó gyűjteményes tábla jóval több kezelést tartalmaz, viszont a kivonatos táblán más gyűjteményes tábláról származó kezelések is szerepelnek. A két táblán szereplő azonos recepteket az első ábrán vonalakkal jeleztem.

1. ábra

Ha közelebbről megvizsgáljuk a mindkét táblán előforduló recepteket, megfigyelhető, hogy ugyanazon kezelések szövege között is vannak árnyalatnyi különbségek a két kéziratban. Az alábbi szöveg az első kezelés szövegének partitúrája (a = BAM 11 előoldal 1–3; b = BAM 482 első kolumna 1–4).

1. a1. diš na sag.ki.dib.ba tuku.tuku numun ^uúkuš.ḫab numun ^uúkuš.ti.gi.il numun ^eeme.ur.gi₆ numun ^ee-di
 b1-2a diš na sag.ki.dab.ba tuku.tuku-ši numun ^uúkuš.ḫab numun ^uúkuš.t[i.gi?].la ²numun ^eeme.ur.gi₆ numun ^ḫḫar.sag numun ḫab numun ^ddili

Ha valakinek „halánték megragadása” (nevű) betegsége van: *erru*-növény magját, *tigillu*-növény magját, ’kutyanyelv’-növény magját, *azupīru*-növény magját, *bušānu*-(növény) magját, *ēdu*-növény magját

2. a2. numun ^ḫḫiri₆ numun *kiš-ša-ni* tēš.bi gaz sim *mal-ma-liš* ḫi.ḫi *i-na* a.geštin.na *tara-bak*
 b2b-3a numun *kiš-ša-ni* ga[z sim] *mal-ma-liš* ³ḫi.ḫi *ina* a.geštin.na *tara-bak*

kerti növény magját, *kiššanu*-növény magját apríts fel és nyomd szét, azonos mennyiségben keverd össze, ecetben főzd meg,

3. a3. zì še.sa.a zì áš.an.na *a-na pa-ni ta-ša-ba-aḫ i-na* kuš *te-ṭe₃-ri* sag.du-su *tu-gal-lab lá-ma ti.la*
 b3b-4 zì še.sa.a zì áš.a.an *a-na igi ta-[ša-a]b-baḫ⁴ina* kuš sur sag.du-su *tu-gal-lab lá-ma ina-eš*

szórj a tetejére gabonalisztet (és) tönke búzalisztet, kend (a gyógyszer) bőr(darabra), borotválj le (a páciens) fejét, borogasd, és meggyógyul.

A szövegben szürke színnel jeleztem a két kézirat közti tartalmi különbségeket. Látható, hogy a gyűjteményes táblát jelentő b) kéziratban a gyógynövények felsorolását két növényvel egészítik ki, illetve a b) kéziratban nem szerepel az a) kézirat utolsó növénye. A két egykorú kézirat egyazon kezelés két szövegvariánsa.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a *bultu* terminus a mezopotámiai orvosi szövegekben nem csupán orvosságot vagy terapeutakezelést jelent, hanem egy olyan szöveget, amely magában foglalja a páciens gyótró szimptomák leírását, a betegség, illetve a panaszokat okozó istenség, démon vagy egyéb ártó erő (pl. ártó varázsló) meghatározását, valamint a páciens gyógyszeres és mágikus kezelését. Egy-egy *bultu* önálló szövegegységet alkotott, így egyazon *bultu* kéziratok különböző táblákon azonosíthatók. Az óbabiloni kori orvosi szövegek gyűjteményes táblákról ismertek, az egyes táblák számos, egymástól nagyon eltérő betegségek kezelését tárgyalják, a közép-babiloni időszaktól azonban az egyes *bultu*-kat betegségek alá rendezve jegyzik le, az első évezredben pedig egy-egy nagyobb betegségfogalomhoz (pl. fejpanaszok, szempanaszok, fülpanaszok, lábpanaszok stb.) kapcsolódó, tudományos igénnyel megszerkesztett terapeuta-„kézikönyveket” találunk. Ez utóbbiakat már orvosi incipitek szerint tagolják, illetve a *bultu*-kat egy-egy incipit alá sorolják be, ennek eredményeképpen ún. terapeuta sorozatok alakulnak ki. A redakció során az egyes betegségekhez kapcsolódó kezelési szövegeket összegyűjtik, illetve az egyes orvosi incipitek alá rendelik, valamint meghatározzák a sorozatok, később tartalmi egységek címeit és táblasorrendjét. E standardizációs folyamat mellett ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy az egyes incipitekhez tartozó kezelési szövegeknek nem alakul ki állandó sorrendje, illetve egyazon

10. Az „Koponya” (ugu) címet viselő terapeutasorozat 4 táblából áll, amelyen számos orvosi incipit, illetve több száz recept olvasható. A sorozat tábláinak feldolgozásához l. Worthington 2005 (a sorozat első táblája) és Attia–Buisson 2003 (a sorozat második táblája).

kezelési szövegnek különböző szövegvariánsai is lehetnek. A szövegpárhuzamok és szövegvariánsok teszik lehetővé az egyes kezelési szövegek rekonstruálását, illetve egy-egy kezelési szöveg kéziratának száma, a kéziratok provenanciájának különbözősége talán a kezelés tudományos körökben való (el)ismertségére is utalhat.

3. A „KIPRÓBÁLT KEZELÉS” (BULTU LATKU) Forrásainkban a vizsgált terminus gyakran jelzős kifejezésként *bultu latku* szerepel, amelyet bevált/kipróbált kezelésként fordít a kutatás. E kifejezés egyes receptek vagy a táblán szereplő valamennyi receptre vonatkozhat. Az előbbi esetben a recept szövegét követően, az utóbbi esetben pedig a tábla végén, a szöveg könyvészeti adatait (mű címe, eredeti szöveg adatai, táblát készítő tudós neve, titulusa) tartalmazó kolofónban szerepel. Nemcsak a kezelés általában, hanem egyes kezeléstípusok is lehetnek „beváltak”. Az alábbi forrásrészlet egy fülpanasszal kapcsolatos „bevált tampont” ír le.

Ha valakinek a füleiből folyik a genny, a meggyógyításához (végy) mirhát, régi cédrust, mustárfüvet *annuharu* ásványt, gipszet, kakukkfüvet, „fehér növényt”. Ezt a hét gyógynövényt őröld meg, készíts (belőle) tamponokat (és) helyezd ezeket a füleibe. Ez egy bevált tampont.

(BAM 3 iv 20–22 // AO 11447 rev. 25–26 // BAM 410 obv. 5’–7’ // IM 132670 i 48–50 // CTN IV 113 ii 16–20)¹¹

E kezelés 5 különböző korú és lelőhelyű tábláról ismert, kettő az újasszír korabeli Assurból és Kalhuból, további két tábla a késő-babiloni Urukából, egy pedig a késő-babiloni kori Sipparból. A szöveg elterjedtsége, ismertsége talán összefügg a kezelés végén található „kipróbált” jelzővel. De mitől is válik kipróbálttá egy kezelés? E jelző minden valószínűség szerint nem az eljárás modern orvosi értelemben vett eredményességére, hanem inkább a kezelés régi hagyományára utalhatott. Egy-egy kezelés tekintélyét ugyanis a szöveg szöveg hagyományban betöltött szerepe biztosította. Lényegében minél régebbi egy szöveg, annál tekintélyesebbnek számít. A táblák kolofónjai éppen ezért utalnak az eredeti tábla régiségére vagy az eredeti táblát író tudós személyének ősiségére.

A 6. kivonat. Bevált kezelések gyűjteménye. Egy uruki viaszos tábla alapján íródott és (az eredeti táblával) egybevetett.

Kiszir-Nabú táblája, akiben Nabú megbízik, Samas-ibni fia, aki az Assur templom ráolvasópapja. [Tanulmányozás] céljára kivonatolt (tábla). (BAM 52 102–105. sor)¹²

Bevált kezelés, melyet tudós keze (írt).

Kiszir-Assur táblája, aki Assur isten ráolvasópapja, Nabú-bészunu fia, aki Assur isten ráolvasópapja, (aki) Bába-suma-ibni fia (BAM 303 24’–27’ sor)

Egy-egy kezelés számára ugyancsak tekintélyt biztosított, amennyiben korábbi, legendás uralkodók személyéhez volt kapcsolható. Ezek egyike az óbabiloni korban uralkodott Hammurábi, akire több, I. évezredi szembetegség ellen alkalmazott kezelés is hivatkozik. Az ezeket tartalmazó szöveg az akkor már távoli múlt legendás babiloni királyának, Hammurábinak vagy a király anyjának szemére alkalmazott „bevált kenőcsöt” említi.¹³

Mirhát, ’fehér növényt’, ’denevér ürüléket’, *emesalla*-sót, *kukru*-növényt *’aşû*-(betegség elleni) növényt *’ninû*-növényt keverd össze (ezeket) [...] -ben/vel. A szemkenőcs, ami bevált Hammurábi szemére.

(BAM 382 9–11 // BAM 159 iv 16’–22’)

Ugyancsak a kezelés tekintélyét hangsúlyozza az alábbi szöveg, amely egy, a mitikus ősidőkben élt legendás tudósra vezeti vissza a gyógyszer eredetét.

Bevált és ellenőrzött kenőcs (*napšalātu*) és borogatás (*takširanu*), amely alkalmas a használatra (*ana qāti šūšû*), amely a Surrupak városában az özönvíz előtt (élt) régi bölcsek (*apkallê labīrūti*) szájából (származik), amelyet Enlil-muballit, Nippur (város) bölcse (*apkallu*) hagyott (örökül) Enlil-báni Iszin város királyának 2. évében.

(AMT 105 21–23)¹⁴

Végezetül utalnunk kell arra, hogy az egyéb tudományos szövegekhez hasonlóan az orvosi szövegek a mezopotámiai szöveg hagyomány titkos, a beavatatlank számára nem megismerhető alkotórészéhez tartoztak, amelyet szövegeink az „istenek titka” (akkád *niširti ili* vagy *pirišti ili*) kifejezéssel jelöltek.¹⁵ E titkos tudás őrzői és fenntartói tudós szakemberek (*ummeānu*), ezért az I. évezredi táblák egy része az istenek helyett egyes tudóscsoportok titkaként tartja számon e szövegeket, így például az alábbi, terapeutakezelést tartalmazó orvosi táblán a „ráolvasópapság titka” (akkád *niširti ašiputi*) szerepel.

⁽¹⁾[...] „ezer (betegség) ellen” növényt, „hús (betegség) ellen” növényt, *hašānu* növényt, ⁽²⁾[...] *atāišu* növényt, *šūšû*-fát, *maštakal* növényt, tamariskuszfa magját, ⁽³⁾[...] *ēru*-fa

11. A tábla feldolgozásához l. Worthington 2006.

12. A kolofón feldolgozásához l. Hunger 1968, 74 no. 212, 1–5. sor; Maul 2010: 195–196.

13. Így például *te-qit* igi¹³.meš *ša₂ ha-am-mu-ra-bi lat-ku* = Hammurábi szemére bevált kenőcs (BAM 2, 159 IV 22). A kifejezés szembetegségekhez kapcsolódó szövegeinek azonosításához és értelmezéséhez l. Geller 2010, 13. lábjegyzet.

14. A kolofón feldolgozásához l. Hunger 1968: no. 533.

15. Szövegeinkben általában az „istenek” vagy „nagy istenek titka” kifejezés szerepel, amely általában Ea/Enki, Asalluhi vagy Marduk istenre, többes szám esetén pedig Anu, Enlil és Enki istenekre vonatkozott. A fogalom értelmezéséhez l. Lenzi 2008: 64–66.

[magját] *ēdu*-fa magját[...] magját *zalāqu*-követ, ⁽⁴⁾[...] tenger gyümölcsét” folyóvízzel ⁽⁵⁾[keverj össze...] *argānnu* fát, *barīrātu*-fát, *kukru* aromát, ⁽⁶⁾[...] *aprušu* növényt, *šumlalū* növényt, *suādu* aromát, ⁽⁷⁾[...] öreg cédrust, ciprusfát, mirhát ⁽⁸⁾[...] *ħarumbašir* (növényt), piszkos rongyot, ⁽⁹⁾[...] emberi [csontot] száríts ki, ⁽¹⁰⁾[x]6 növény kenőcs (készítéséhez).

⁽¹¹⁾[Kezelés] az Eskü (démon) [keze] és halotti szellem keze ellen. ⁽¹²⁾[...] (értelmezhetetlen sor) ⁽¹³⁾[...] olajjal többször kend be őt és meggyógyul ⁽¹⁴⁾[??] ráolvasópapság titka

⁽¹⁵⁻¹⁶⁾Kiszir-Nabú ráolvasópap táblája, (aki) Samas-ibni ráolvasópap [elsőszülött fia].

Halotti szellem keze elleni kezelés (BAM 3, 199)¹⁶

KÖVETKEZTETÉSEK Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a mezopotámiai *bulṭu* terminus egy meghatározott orvosi rubrikhoz tartozó gyógyító kezelést jelenti. A kifejezés magában foglalja valamennyi gyógyító eljárást, függetlenül a kezelés módjától vagy a betegség eredetétől. Az egyes kezeléseket a tudós szakemberek önálló szövegegységként kezelték, tehát azokat a gyűjteményes táblák incipitjei alá rendezték, illetve kivonatolt táblákra másolták. Ennek eredményeképpen egyazon kezelések különböző korú és lelőhelyű, illetve különböző típusú táblákon szerepelnek. Egyazon kezelés különböző táblákon fennmaradt kéziratai között különbségek mutathatók ki, ezért nem duplumokról, hanem inkább szövegvariánsokról beszélhetünk. E szövegvariánsok kialakulása részben a mezopotámiai tudós írnokok másolási tevékenysége során történő (újra)értelmezés eredménye, illetve az egyes kezelések szöveghagyományát e tudósok tevékenysége tartotta fenn, egyes kezelési szövegek tekintélyét a szöveg vagy a feltételezett szerző ősisége garantálta.

IRODALOM

Annie Attia – Gilles Buisson 2003. Edition de texte: « Si le crâne d'un homme contient de la chaleur, deuxième tablette » *JMC* 1: 1–24.

Pascal Attinger 2008. La médecine mésopotamienne. *JMC* 11–12: 1–96.

Bácskay András 2003. Mezopotámiai orvoslás. *Ókor* 2–3: 19–25.

Erich Ebeling 1922–23. *Keilschrifttexte medizinischen Inhalts*. (KMI) I–II. Berlin.

Janette Fincke 2000. *Augenleiden nach keilschriftlichen Quellen, Untersuchungen zur altorientalischen Medizin*. Würzburg.

Fröhlich Ida – Bácskay András 2010. „Az ókori közel-keleti orvosi szövegek kutatásának helyzetképe”, *Kaleidoscope* 1: 5–20. (Online folyóirat: www.kaleidoscopehistory.hu.)

Markham J. Geller 2005. *Renal and Rectal Disease*. (BAM VII) Berlin.

Markham J. Geller 2010. *Ancient Babylonian Medicine: Theory and Practice*. Chichester.

Markham J. Geller 2011. Die theoretische Grundlage der Babylonischen Heilkunde. In: Eva Cancik-Kirschbaum, Margarete van Ess and Joachim Marzahn (eds.): *Babylon. Wissenskultur in Orient und Okzident/Science Culture Between Orient and Occident*, Berlin, Boston: De Gruyter, 153–158.

Dietline Goltz 1974. *Studien zur altorientalischen und griechischen Heilkunde*. Therapie–Arzneibereitung–Rezeptstruktur, Sudhoffs Archiv, Beiheft 16, Wiesbaden.

Martha Haussperger 2012. *Die mesopotamische Medizin aus ärztlicher Sicht*. Baden-Baden.

Hermann Hunger 1968. *Babylonische und assyrische Kolophone*. (Alter Orient und Altes Testament 2) Kevelaer – Neukirchen-Vluyn.

Friedrich Küchler 1904. *Beiträge zur Kenntnis der assyrischen–babylonischen Medizin*. (Assyriologische Bibliothek 18), Leipzig.

René Labat 1951. Tarité Akkadien de Diagnostics et Prognostics Medicaux, Part 1, Transcription and traduction (=TDP), Collection de travaux de l'Académie Internationale d'Historie des Sciences No. 7., Paris/Leiden.

Alain Lenzi 2008. *Secrecy and the Gods. Secret Knowledge in Ancient Mesopotamia and Biblical Israel*. (State Archives of Assyria Studies 19) Helsinki.

Stefan M. Maul 2010. „Tontafelbibliothek aus dem sogenannten »Haus des Beschwörungspriesters«”. In: S.M. Maul – N.P. Heeßel (Hrsg.): *Assur-Forschungen. Arbeiten aus der Forschungsstelle »Edition literarischer Keilschrifttexte aus Assur« der Heidelberger Akademie der Wissenschaften*. Wiesbaden, 189–228.

Felix von Oefele 1902. *Keilschriftmedizin. Einleitendes zur Medizin der Kuyunjik–Collection* (Abhandlungen zur Geschichte der Medizin Heft III). Breslau.

Simo Parpola 1993. *Letters from Assyrian and Babylonian Scholars*. (State Archives of Assyria vol. 10) Helsinki.

Edith K. Ritter 1965. Magical–Expert (= asipu) and Physician (= asu). Notes on Two Contemporary Professions in Babylonian Medicine. *Assyriological Studies* 16: 299–321.

J. Ann Scurlock –Richard. B. Andersen 2005. *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine: sources, translations, and modern medical analyses*. Urbana–Chicago.

Daniel Schwemer 2007. *Rituale und Beschwörungen gegen Schadenzauber: Keilschrifttexte aus Assur literarischen Inhalts*. (KAL) II. (WVDOG 117) Wiesbaden.

Reginald Campbell Thompson 1923. *Assyrian Medical Texts*. Oxford University Press, London.

Martin Worthington 2005. „Edition of UGU 1 (= BAM 480 etc)” *JMC* 5: 6–43.

Martin Worthington 2006. „Edition of BAM 3” *JMC* 7: 18–48.

16. A tábla feldolgozásához l. Worthington 2006.